

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Історичний факультет
Кафедра історії України

Дипломна робота
(бакалавра)

з теми: **«ОРГАНІЗАЦІЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОЇ
ЧОЛОВІЧОЇ ГІМНАЗІЇ (1833-1919 РР.): ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ»**

Виконала: студентка IV курсу
групи IstA1-B18
спеціальності 032 Історія та археологія

Бігун Катерина Ігорівна
Науковий керівник: **Комарніцький О. Б.**,
доктор історичних наук, професор

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ I. Історіографія, джерельна база та методологічні засади дослідження.....	7
1.1 <i>Історіографія проблеми.....</i>	<i>7</i>
1.2 <i>Джерельна база.....</i>	<i>9</i>
РОЗДІЛ II. Соціально-педагогічні засади становлення та розвитку гімназійної освіти.....	13
2.1 <i>Історико-педагогічний аналіз розвитку освіти на Поділлі наприкінці XVIII – у першій третині XIX ст.....</i>	<i>13</i>
2.2 <i>Розвиток гімназійної освіти у Російській імперії у 1828-1917 рр.....</i>	<i>17</i>
РОЗДІЛ III. Передумови створення та діяльність Кам'янецької чоловічої гімназії.....	22
3.1 <i>Будівництво навчального корпусу чоловічої гімназії.....</i>	<i>22</i>
3.2 <i>Організація освітнього процесу.....</i>	<i>26</i>
3.3 <i>Викладацький склад гімназії.....</i>	<i>31</i>
РОЗДІЛ IV. Внутрішнє життя чоловічої гімназії.....	38
4.1 <i>Учнівська форма гімназистів.....</i>	<i>38</i>
4.2 <i>Система заохочень та покарань гімназистів.....</i>	<i>41</i>
4.3 <i>Спогади сучасників про навчання у кам'янецькій гімназії.....</i>	<i>46</i>
ВИСНОВКИ.....	53
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	56
ДОДАТКИ.....	60

ВСТУП

Актуальність теми. Однією з прикметних рис сучасного етапу розвитку історичної науки є істотне розширення її документальної бази, тобто, посилення уваги до тих видів історичних джерел, які мали обмежене використання у дослідницькій практиці. До таких належать архівні документи, фотографії, мемуари тощо. Незважаючи на помітний слід в історії освіти Поділля Кам'янець-Подільської чоловічої гімназії, яка почала свою діяльність у 1833 р. та діяла аж до 1919 р., її історичний шлях на сьогодні залишається малодослідженим. Якщо початкові етапи функціонування гімназії періоду 1833-1883 рр. на сьогодні є гарно висвітлені у історичній літературі, то період з 1883-1919 рр. є практично невідомим. У радянський період тема вивчення діяльності чоловічої гімназії була незатребуваною, так як цей освітній заклад за часів Російської імперії вважався пережитком буржуазії і максимум висвітлювались революційні підпільні течії серед учнівського колективу гімназії у зазначений період. За період існування незалежної України перед дослідниками постає питання ґрунтовно дослідити дану тематику, яка на сьогодні досить недостатньо висвітлена у науковій, науково-популярній або періодичній літературі.

Мета дослідження. На основі існуючих наукових досліджень, опрацювання архівних матеріалів, мемуарів та візуальних зображальних джерел комплексно дослідити історичні етапи становлення і діяльності Кам'янець-Подільської чоловічої гімназії у 1833-1919 рр..

Реалізація мети конкретизується такими **завданнями:**

- проаналізувати стан дослідження, узагальнити історіографічні надбання, охарактеризувати джерельну базу проблеми;
- висвітлити основні етапи розвитку освіти на Поділлі наприкінці XVIII – першій третині XIX ст;
- визначити історичні етапи становлення та діяльності Кам'янець-Подільської чоловічої гімназії;

- дослідити викладацький склад чоловічої гімназії та основні віхи життя найвизначніших її представників;
- на основі довідкових даних та спогадів сучасників подій зазначеного нами часового періоду висвітлити внутрішній устрій гімназії.

Об’єктом дослідження є комплекс Кам’янець-Подільської чоловічої гімназії із масивом архівних та довідкових даних, масивів фотографічних зображень викладацького та учнівського складу, комплексу споруд чоловічої гімназії на основі фондів зібрань музеїв та приватних колекцій.

Предметом дослідження є інформаційний потенціал цього комплексу архівних та візуальних джерел, формування комплексу гімназії, як освітнього центру міста Кам’янця-Подільського та регіону.

Хронологічні рамки роботи зумовлені особливістю дослідження діяльності Кам’янець-Подільської чоловічої гімназії й охоплюють період від заснування гімназії у 1833 р. та до її остаточного закриття у 1919 р.

Територіальні межі охоплюють місто Кам’янець-Подільський.

Історіографія проблеми. Передбачається опрацювати наявну наукову літературу та джерельну базу з проблеми дослідження, колекцію документальних та фотографічних зображень з архівних установ, приватних та особистих колекцій.

Джерельна база складається з візуальних джерел, писемних, архівних матеріалів, а також матеріалів музеїв, тогочасних видань, мемуарів; приватних та особистих колекцій.

Методологічну основу дослідження становитимуть принципи історизму, об’єктивності та науковості.

Методи дослідження. Відповідно до мети і завдань дипломної роботи будуть використовуватись загальнонаукові та спеціальні історичні методи: аналітичний та узагальнюючий, конкретно-пошуковий метод (аналіз і систематизація джерел), проблемно-хронологічний, критичний метод (виокремлення з маси різнопланових джерел і літератури конкретно-історичних фактів), діалектичний (висвітлення подій та їх результатів у русі,

причинно-наслідкових зв'язках з урахуванням обставин часу); хронологічний і біографічний.

Наукова новизна, яку передбачається отримати в результаті дослідження:

- проаналізувати етапи розвитку освітнього процесу на Поділлі наприкінці XVIII – першій третині XIX ст.;
- відповідно до зібраних джерельних матеріалів виявити та дослідити етапи розвитку діяльності Кам'янець-Подільської чоловічої гімназії за період її існування;
- систематизувати та проаналізувати наявну літературу та наукові статті із даної проблематики;
- виявити та дослідити фотографічний матеріал на основі приватних та музейних колекцій;

Практичне значення дипломної роботи полягає в тому, що сформульовані у ній основні положення і висновки можуть бути використані для створення узагальнюючих праць з історії становлення та розвитку освітнього процесу у Наддніпрянській Україні, при створенні історіографічних праць та навчальних посібників, українського біографічного довідника. Окремі частини роботи можуть бути корисними для досліджень історії Кам'янця-Подільського, історії та біографії видатних особистостей у царині науки та культури вказаного періоду. Використані автором численні фотографії гімназистів та викладацького складу гімназії можуть бути використані при створенні ілюстрованих каталогів та збірників різноманітних колекцій.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та висновки бакалаврської роботи оприлюднено авторкою на науковій конференції студентів і магістрантів Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка за підсумками науково-дослідної роботи у 2021-2022 навчальному році, яка відбулася 29-30 березня 2022 р.

Публікації. До збірника, до якого увійшли матеріали вищезазначеної конференції, подано статтю на тему «Тулуб Олександр Данилович – інспектор кам'янецької чоловічої гімназії у 1865-1872-х роках».

Структура дипломної роботи визначена метою, завданнями та характером дослідження. Дипломна робота складається зі вступу, чотирьох розділів, висновку, списку використаних джерел та літератури (40 найменувань), а також додатків. Загальний обсяг роботи складає 89 сторінок, з них 55 – основний текст.

ВИСНОВКИ

На сьогодні існує незначна кількість джерел доступних до вивчення, і більшість з них становить видання позаминулого століття. Основним доступним джерелом для сучасних досліджень на сьогодні є книга І. Михалевича про 50-ту річницю існування кам'янецької гімназії, примірник якої зберігається у відділі рідкісних видань історичного факультету Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Надзвичайний пласт інформації зберігається також у державному архіві Хмельницької області в окремому 319-му фонді (Кам'янець-Подільська чоловіча гімназія).

Загалом можемо констатувати, що до відкриття у 1833 р. гімназії у місті Кам'янці-Подільському велись постійні пошуки щодо способів забезпечення освітнього процесу на Подільських землях. З моменту приєднання у 1793 р. Поділля до складу Російської імперії питання освіти повністю перейшло до державного регулювання, оскільки до цього освіта була справою добровільною. Після подій 1793 року (другий поділ Польщі) почалась активна робота щодо налагодження освітнього процесу у регіоні. Постійно змінювались види шкіл, кількість предметів та стиль викладання матеріалу. На державному рівні питання освіти регулювались різноманітними статутами, які були покликані вдосконалити освітній процес та більш наблизити його до європейських зразків викладання. Також велась активна робота в уніфікації освітнього процесу та зменшення різноманітних типів навчальних закладів, звівши останні до основних видів. На той час церковні установи майже повністю було відсторонено від права надавання освіти, як такої, що не відповідала сучасним вимогам.

Поступово на Поділлі зачинились польськомовні заклади, відбувалось тотальне введення російської мови викладання, а національні особливості подільських земель тотально ігнорувалися, особливо використання української мови.

Постійне вдосконалення освітнього процесу знайшло своє відображення у статуті 1828 року, який передбачав створення нових навчальних закладів – гімназій та запровадив нові посади директорів, інспекторів, вчителів та опікунів. З 1864 р., гімназії поділялися на класичні та реальні. Останні готували учнів до вступу в університети. Паралельно вводиться правила носіння спеціальної уніфікованої учбової уніформи. У 1834 р. було напрацьовано та затверджено загальну систему всіх цивільних мундирів, втому числі і в середніх навчальних закладах. Учбова форма вже з 1841 р. активно використовувалась у навчальних закладах Подільської губернії та складалась із мундиру з темно-зеленого сукна, сюртука або куртки, сірими штанами, кашкету з червоним околицем, жилету, чорна шийна хустки або краватки, шинелі сірого сукна з червоним стоячим коміром та чобіт. На початку 1855 р. до вигляду уніформи було внесено зміни та ввели поняття «повсякденної» та «парадної», а у 1868 р. набула свого остаточного вигляду, змінивши крій та колір на темно-синій. Нова форма складалась із напівкафтану із дев'ятьма гладкими гудзиками білого металу, косою коміру обшитого по верхньому краю срібним гвардійським галуном, штанив сірого кольору та картуза у вигляді кепі, які у 1881 р. замінили на фуражки гвардійського зразка. Із знаків розрізнення існувала кокарда у вигляді двох перехрещених лаврових гілок, увінчаних літерами у вигляді абрєвіатури назви міста та гімназії. Та ж сама абрєвіатура без лаврових гілок зображувалась на бляхах ременів.

Станом на 1880-і рр. до повсякденної уніформи входили так звані «російські» блузи-косоворотки на гачках або гудзиках, ремені із металевою бляхою, штани та фуражна встановленого зразка.

З початком Першої Світової війни 1914 р. учні почали часто нашивати на сорочки нагрудні кишені по типу військових, носити чоботи або черевики з обмотками, що були популярні у армії.

У такому вигляді освітній процес майже незмінно проіснував аж до 1917 р. Станом на 5 вересня 1919 року, в часи Української революції, гімназію

приєднали до заснованої 1918 р. української гімназії імені Степана Руданського, а на окремих поверхах учбового корпусу паралельно відкрили окремі державні міністерства. З приходом до міста більшовиків в кінці 1920 р. кам'янецьку гімназію було остаточно перетворено на першу трудову школу, яка розпочала роботу 1 вересня 1921 року. Ця подія остаточно поставила крапку в історії функціонування Кам'янець-Подільської чоловічої гімназії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Неопубліковані джерела:

1. Державний архів Хмельницької області (Держархів Хмельницької обл.). Ф. 319. Кам'янець-Подільська чоловіча гімназія. Оп. 1. Спр. 29. Проект пострійки помещенія Каменец-Подольской мужской гимназии. 7 арк.
2. Держархів Хмельницької обл. Ф. 319. Оп. 1. Спр. 524. Об организации и приобретении духовых музыкальных инструментов для оркестра гимназии. 2 арк.
3. Держархів Хмельницької обл. Ф. 319. Оп. 1. Спр. 843. Об устройстве электрического освещения в зданиях гимназии. 9 арк.
4. Держархів Хмельницької обл. Ф. 319. Оп. 1. Спр. 1027. Отчёт о состоянии Каменец-Подольской гимназии за 1913 г. 103 арк.
5. Держархів Хмельницької обл. Ф. 319. Оп. 1. Спр. 1029. О распределении уроков и классного наставничества на 1913–1914 учебный год. 28 арк.

Опубліковані джерела:

6. Багинский М. Из истории Подольской духовной семинарии // Подольские епархиальные ведомости. 1894. № 10. 5 марта. С. 182.
7. И-товъ. Подоль. Записки проѣзжаго. Кіевъ: типографія И. и А. Давиденко, 1866, 115 с.
8. Каменец-Подольская гимназия. Историческая записка о пятидесятилетнем её существовании (1833–1883). В двух частях с приложениями / Сост. И. Михалевич. Каменец-Подольск, 1883. 422 с.
9. Сецинский Е. Город Каменец-Подольский. Историческое описание. Киев, 1895. 250 с.
10. Из письменного указа Правительствующему Сенату об уставе и штатах гимназий и прогимназий. (19 ноября 1864 г.) // Сборник документов

«Начальное и среднее образование в Санкт-Петербурге (XIX – начало XX века)» / Сост. Н. Ф. Никольцева. Санкт-Петербург, 2000. 581 с.

11. Prusiewicz A. Kamieniec Podolski. Szkic historyczny. Kijow, Warszawa, 1915. 130 с.

Статті, наукові видання

12. Білокінь С. Вихованці Кам'янець-Подільської гімназії в університеті св. Володимира // Пам'ятки України. 2000. Ч. 3–4. С. 67–69.

13. Будзей О. Вулицями Кам'янця-Подільського. Львів, 2005. 272 с.

14. Будзей О. Гімназія // Подолянин. 2003. 24 жовтня. С. 4

15. Ганелин Ш. Очерки по истории средней школы в России второй половины 19 в. Москва: Учпедгиз, 1954. 303 с.

16. Егоров А. Д. Гимназическое образование в России (исторический очерк). Иваново, 1990. 96 с.

17. История педагогики. С XVII в. до середины XX в. / Под ред. А. И. Пискунова. Москва: ТЦ «Сфера», 1997. Ч. 2. 304 с.

18. Назаренко Є. Олександр Хиждеу в Кам'янці-Подільському // Матеріали X Подільської історико-краєзнавчої конференції. Кам'янець-Подільський, 2000. С. 476-478.

19. Назаренко Є. Освіта на Поділлі XIX ст. // Радянське Поділля. 1982. 16 червня. С. 3

20. Очерки истории российского образования: в 3 т. Москва: МГПУ, 2002. Т. 1. 172 с.

21. Сесак І. Навчальні заклади на Поділлі наприкінці XVIII – першій третині XIX ст. // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. пр. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2011. Т. 18. С. 3-15

22. Сірополко С. Історія освіти в Україні. Київ: Наук.думка, 2001 С. 110-328.

23. Удод О. П. Мережа початкових закладів Волинської губернії (кінець XVIII – перша половина XIX ст.) // Укр. іст. журн. 1969. № 9. С. 403.

Довідкова література:

24. Исторический обзор деятельности Виленского учебного округа за первый период его существования. Отдел I. 1803 г. – 1824 г. / Сост. Ю. Ф. Крачковский. Вильно, 1905. С. 44.
25. Отчёт о состоянии Каменец-Подольской гимназии за 1887-1888 учебный год. Составлен секретарём педагогического совета П. Любарским. Каменец-Подольск: «Русская типография» М. Гликина, 1888. 57 с.
26. Отчёт о состоянии Каменец-Подольской гимназии за 1883-1884 учебный год. Каменец-Подольск: «Русская типография» М. Гликина, 1885. 69 с.
27. Рудаков В. Е. Реальные училища // Энциклопедия Брокгауза и Эфрона: в 86 томах (Мультимедиа-издательство «Адепт», Электрон. опт. диск (DVD-ROM)).
28. Сикора Э. Ф. Лица Каменца-Подольского. Харків: «Міськдрук», 2010. 700 с.

Спогади та мемуари:

29. Дебагорий-Мокриевич В. От бунтарства к терроризму. Москва, 1930. Кн. I. 420 с.
30. Мачтет Г. А. Живые картины Новый сб. повестей и рассказов. Москва: Издание книжного магазина Гросманъ и Кнебель, Москва, 1895. 239 с.
31. Онацький Є. Кам'янець моїх юних днів // Календар-альманах «Відродження». Аргентина, 1968. 160 с
32. Смолич Ю. Я выбираю литературу // Смолич Ю. Твори: у 8 томах. Київ, 1986. Т. 8. С. 41–42
33. Шебалин М. Ключки воспоминаний. Москва, 1935. 396 с.

Приватні колекції:

34. Приватна колекція Бабюка Д. (Кам'янець-Подільський)
35. Приватна колекція Савіна Ю. (Кам'янець-Подільський)

Інтернет ресурси:

36. Гимназическое образование в Российской империи. URL: <http://glukhov-gymnasien.com/?id=110> (дата звернення: 18.04.2022).
37. Киев. Вторая мужская гимназия. Преподаватели. Влад Каганов. URL: <https://proza.ru/2016/05/22/2075> (дата звернення: 21.03.2022).
38. Полюхович Д. Панівці та прокляття кальвіністів. URL: https://risu.ua/panivci-ta-proklyattya-kalvinistiv_n87395 (дата звернення: 15.04.2022).
39. Пустиннікова І. Навчання по-єзуїтському. URL: <http://podolyanin.com.ua/history/47188/> (дата звернення: 11.03.2022).
40. Устав гимназий и училищ уездных и приходских, состоящих в ведомстве университетов: С.-Петербургского, Московского, Казанского и Харьковского 1828 года. URL: www.teacher.fio.ru (дата звернення: 21.04.2022).